

Jaume I: *Llibre dels feits*

Estudis i edició a cura de
Antoni Ferrando Francés
Vicent Josep Escartí Soriano

2024
*f*onts històriques valencianes

RESSENYA A ANTONI FERRANDO FRANCÉS I VICENT JOSEP ESCARTÍ SORIANO (EDS.), *JAUME I: LLIBRE DELS FEITS*, VALÈNCIA, PUBLICACIONS DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA, 2024. 572 PP, ISBN 978-84-1118-366-6

REVIEW TO ANTONI FERRANDO FRANCÉS I VICENT JOSEP ESCARTÍ SORIANO (EDS.), *JAUME I: LLIBRE DELS FEITS*, VALÈNCIA, PUBLICACIONS DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA, 2024. 572 PP, ISBN 978-84-1118-366-6

JÚLIA BUTINYÀ JIMÉNEZ
juliabutinya@gmail.com

UNED - RALBL

Havent rebut i fullejat el llibre, de 572 pàgines, vaig tenir la sensació de trobar-me davant d'una catedral, com li ho vaig comentar a alguns amics. Però la sensació, mesos després, no sols la mantinc, sinó que l'he augmentada havent estat treballant amb dita edició.

Aquest comentari a tall de preàmbul, per la meua banda es racionalitza fàcilment, ja que el temps d'estudi dona un bon coneixement de l'objecte estudiat, i pel que fa al llibre que ressenyem també es pot objectivar, donat que aquest llibre és resultat d'estudis de molts anys enrere, comptant els autors amb una llunyana, primerenca i primera edició del text de la crònica de Jaume I actualitzat (1995, editorial Afers), així com amb diversos i densos estudis des de començos d'aquest segle,

passant per la gran edició facsímil del 2010, la qual ja fixa el manuscrit C com el canònic, segons s'hi desprèn d'haver-lo deixat establert el mateix rei Pere el Cerimoniós, tresavi del rei Jaume.

Aquest darrer factor és el mòbil del principal pes investigador i editorial dels dos autors, estudiosos i professors valencians. Així doncs, si ara valorem que s'hagi realitzat aquesta edició del ms. C fins a les seves darreres conseqüències filològiques, hem de valorar degudament les primeres introduccions de tots dos autors. Introduccions ampliades o ajustades ara a aquesta nova edició respecte al pas anterior -l'edició de la crònica en 2010-, però amb les mateixes temàtiques i semblant enfocament: «El *Llibre dels feits* del rei en Jaume. La versió canònica de la crònica jaumina» (pp. 25-57 i 9-68, respectivament), per part d'Antoni Ferrando; i «El *Llibre dels feits*: de l'entorn reial a la difusió digital» (pp. 69-122), de Vicent J. Escartí, que corresponia a «La recepció del *Llibre dels feits* a la Corona d'Aragó» en l'anterior edició esmentada (pp. 61-95).

L'edició present era necessària, donat que la de 2010, que fou el primer pas, s'assentava de manera solemne amb una edició de luxe i d'escàs tiratge, en dos volums: el de l'edició facsímil i el que conté els estudis i l'edició del text, amb un pròleg de Pere Orts i Bosch, dins la «Col·lecció Facsímils» 5, de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. Calia, doncs, una edició de la crònica segons el ms. C, però a l'abast de tothom, tant del lector interessat com de l'estudiós; val a dir, amb tot el rigor però amb accessibilitat material, a banda de poder-la oferir electrònicament a la xarxa, com succeeix en l'actualitat.

Cal aclarir, tot i que sigui quelcom ja sabut, que la proposta de la preferència pel manuscrit C, Ferrando ja l'havia formulat i defensat abans de la present edició en dos articles, en sengles números de la revista més prestigiada a la Romània, a *Estudis Romànics*: «A la recerca de l'arquetip del *Llibre dels feits* del rei en Jaume I. Una *traditio* rica i multilingüe. (Primera part)», *Estudis Romànics*, 36 (2014), pp. 185-221, treball seguit al volum 37 (2015), pp. 149-195: «A la recerca de l'arquetip del *Llibre dels feits* del rei en Jaume I. Una aproximació des de la crítica textual, la filologia i la documentació històrica. (Segona part)». Proposta fonamentada amb arguments sòlids i convincents, així com ben documentada, de manera que no ha estat contestada, ans acceptada per tota la crítica.

Després d'aquests precedents, podem aproximar-nos a fer-hi una revisió de l'actual publicació; revisió que sempre s'entén crítica, però que en l'actual situació només pot entendre's amb l'accepció positiva i laudatòria del posat examinador que conté el vocable. Ací, per a la valoració ens fixem a l'avançada a la grossària o dimensions del treball en sentit figurat -bé que escaigui també en el físic, no ja pel seu grossor i nombre de pàgines, sinó també a causa de les notes, que assoleix la xifra de 1056-; tot seguit tenim en compte l'objectiu, que és l'edició del text de la crònica reial, seguint el criteri de reconstruir-la comptant amb la prioritat del manuscrit C (1380) -també conegut com d'Aiamans, a causa del nom del seu propietari anterior, el comte d'Aiamans, a Mallorca-, que és l'única còpia cancelleresca que ens ha arribat. Aquesta empresa de fet, com s'hi al·lega, segueix la iniciada per l'edició crítica de 1991 (*Llibre de fets del rei en Jaume*), de Jordi Bruguera, que tanmateix prenia com a base el ms. H, més conegut com el de Poblet, pel fet d'haver-se conservat a dit monestir. El ms. C es conserva a la Biblioteca de Catalunya, amb la signatura, ms. 1734.

Fent una descripció de l'obra, comencem per les introduccions d'ambdós autors, on se'ns ofereixen tots els elements per a satisfer la informació precisa i actualitzada al voltant del rei i la seva crònica, d'acord amb els manuscrits que l'han transmès. Així, a la part primera i que fa de base, la de Ferrando, havent aportat les dades ecdòtiques i documentals que justifiquen l'elecció del manuscrit C, s'analitza des de la descripció codicològica a les notes referents al copista, Juan de Barbastro, les marques de lectura, o la història del manuscrit, entre altres puntualitzacions i conceptes que s'agrupen en un total de 12 capítols. Aquests apartats, partint de documents del 1367 i de 1371, avalats àdhuc per les factures dels il·luminadors del llibre, es destinen a demostrar i a explicar des d'angles variats, basats en «raons de caràcter documental, formal, textual i filològic», la primeria i les característiques del ms. C.

Així mateix s'hi fa un acarament amb el citat ms. H, fins no fa gaire considerat tradicionalment com el manuscrit principal, aspecte al qual segueixen una sèrie d'observacions històricolingüístiques sobre el ms. C i el seu antígraf, així com el plantejament d'una hipòtesi sobre la formació de l'arquetip del *Llibre dels feits* que pugui donar raó de la bifurcació en dues famílies textuales, de les quals dits mss. H i C són els més representatius. Altres temes tractats fan referència a l'autoria del rei i a l'interès històric d'aquest darrer manuscrit. A la fi, se'n reuneixen les conclusions, concretant-les de manera pràctica en dotze punts (pp. 59-61).

Seguidament, la introducció d'Escartí abasta tot el vast espectre temporal en la difusió del text, des de l'entorn propi a la seva gènesi –val a dir, els manuscrits medievals i els primers lectors– a l'era i mitjans digitals, incloent les edicions acadèmiques i populars dels segles XX i XXI. Així, se'ns ofereix un passeig pels esdeveniments arran de la impremta, en edicions i traduccions. A continuació, al món del barroc, la crònica presenta un record més difús, passant, amb posterioritat, al segle XVIII, a l'interès que despertà en els acadèmics i erudits que, com Antoni de Campmany i de Montplau i Surís, usaren el llibre del rei i en proporcionaren els primers estudis. Punt de relleu fou el moment de la Renaixença, que no sols suposà una redescoberta de les memòries del rei, sinó que també en donà les primeres edicions. Escartí ressegueix i detalla els fets més lluents, curiosos o dignes de ser destacats, amb un mèrit amb escriu: el de proporcionar una lectura molt amena, arran d'una feïnada no sols d'arreplega sinó també de descobertes personals.

Tot plegat, hom recorre des de les mostres medievals, com les dels trobadors que canten sobre la imatge del rei a la seva mort, en els seus *planhs*, o la del cronista Desclot, que també se n'ocupa, fins a la traducció japonesa del 2009, passant pels segles de l'endemig, entre l'Edat Mijana i els nostres dies; període aquest encara prou desconegut popularment, però no per a Escartí, que l'ha treballat a fons i que ací es desenvolupa de la p. 79 a la 110.

A totes dues introduccions segueix la bibliografia corresponent. Hem de fer-hi observar que, gràcies als estudis introductoris, hom pot valorar bé el factor literari i historiogràfic d'aquesta obra, que obre un ampli ventall per a historiadors i medievalistes interessats pels esdeveniments de la Corona d'Aragó, ja que el rei narra la conquesta dels territoris que constituïrien els antics

regnes de Mallorca i de València; així com interessa a lingüistes i filòlegs en general, car presenta múltiples facetes a estudiar, del llenguatge a l'estil. Per tant, insistim a remarcar que aquest text és un document excepcional, fruit d'una relació directa i en primera persona per part d'un rei de l'Edat Mitjana, aspecte que el fa únic i valuós per a la historiografia i per a la literatura –si més no, per a l'occidental–. I vull deixar constància que aquestes darreres línies ja sabudes i que poden semblar sobreres, ja que afecten el text original del rei, de vàlua ben coneguda, expliquen i alhora determinen el nivell, tractament i cura amb què els editors han elaborat el llibre, atorgant-li i reconeixent-li l'alt valor que té. Fet relatiu als continguts que –també cal dir-ho– conjuga i s'arrodoneix amb l'aparença formal amb què toquem i veiem el llibre; és a dir, que materialment té una gran dignitat editorial, des de la tipografia a la qualitat del paper, la coberta i el relligat.

Al capítol dedicat als criteris d'edició se'ns dona raó de les principals consecucions d'interpretació filològica gràcies a dues edicions crítiques prou recents amb els seus corresponents estudis: a la traducció llatina de fra Pere Marsili, coneguda com el *Liber gestorum* (2015), a cura d'Antoni Biosca, que permet fer de suport als investigadors des de diferents caires; i a l'aragonesa de les *Gestas del rey don Jaime*, de Juan Fernández de Heredia, a càrrec de Francisco José Martínez Roy (2020), que ens dóna peu per a contrastar fets de tota mena –opcions de lectura, onomàstica, etc.–, en cas de dubte. També s'hi esmenten les ajudes directes i actuals, com ara les que són resultat de coneixements lingüístics i històrics; així, per part de Josep Martines Peres i de Mateu Rodrigo Lizondo, a més de l'útil adaptació al català modern de Josep Maria Pujol (2008), que forneix dades ben interessants. Així mateix se cita la col·laboració d'Emili Sáez Aranda per a la fixació textual.

Una dada important és que s'adverteix des del començament que «s'han incorporat, gràcies sobretot al ms. H, els fragments omesos (generalment per homotelèton) en el procés de transmissió textual. Així com que també s'hi ha substituït el text dels folis 2-8 i 10-17 del ms. C incorporats després de 1557 –copiats maladestrament per un amanuense mallorquí– pel text corresponent del ms. D, el més pròxim al ms. C» (p. 126). S'ha de parar esment també al fet que, a l'edició, s'assenyalen en notes a peu de pàgina les dues seccions del ms. C que van ser reemplaçades i que, cap al final del llibre, es recullen en un apèndix (pp. 489-518).

S'expliquen a continuació els criteris per a la transcripció filològica, declarant que s'ha recorregut a les mínimes simplificacions i regularitzacions, i exposant l'aplicació de l'accentuació, abreviatures, etc.

En el cos textual s'han utilitzat els claudàtors per a les reconstruccions i el parèntesi per a qualque supressió d'alguna lletra sobrera. Com a criteri general s'ha seguit el d'adoptar les solucions textuais correctes dels diferents manuscrits, indicant i comentant en nota, quan ha calgut, les lliçons esmenades.

La numeració dels capítols (en cursiva) segueix les segmentacions del ms. C, afegint entre claudàtors un títol factici que recull el contingut essencial. S'ha considerat a més d'interès donar entre parèntesi la numeració dels capítols del ms. H, que apareixien ja a l'edició de Bruguera.

Als índexs –i torno a fer una expressió personal– cal treure's el barret, ja que ens trobem al davant d'una tasca d'alta filigrana, aconseguida mitjançant una sistemàtica de fàcil seguiment i de gran utilitat. Els autors d'aquesta edició s'hi han servit de diferents ajudes, que expliquen degudament, com ara de l'aparat crític de Ferran Soldevila o de l'índex onomàstic i toponímic d'Andreu Gabriel. Els seus índexs ocupen trenta pàgines, de la 541 a la 570. I van precedits de l'Índex de capítols, amb la correspondència numèrica entre els mss. H i C, així com amb la reproducció dels títols facticis entre claudàtors.

A l'últim vull destacar l'ambient pròsper i promocionat de la Cancelleria del Cerimoniós, que Ferrando fa ressaltar a causa de la revisió gràfica i estilística del *Llibre dels feits* que el rei va encomanar a fi d'atorgar al text reial la màxima formalitat i alhora la màxima exactitud textual; treball que calcula que podria haver durat d'un a dos anys, havent començat poc després del traspàs del protonotari Mateu Adrià (1365). Havent exposat 15 ítems pel que fa a la caracterització de la llengua del ms. C del *Llibre dels feits*, el lingüista observa, entre les millores i les noves pautes lingüístiques de la Cancelleria Reial, la freqüent substitució del possessiu (*son, sa, sos, ses*), pel de diversos posseïdors *llur*; encara més, és tret propi del ms. C l'ús d'aquestes formes per al possessiu feble de datiu (*dix-lurs*), que compta amb 331 ocurrències de *lurs* i 5 de *lus*; mentre que aquest ús era prou restrictiu arreu, ja que segons el Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA), en la segona meitat del segle XIV, només es documenta 7 vegades en textos originals i 22 en còpies. Havent detallat més dades sobre dit canvi i ús, conclou Ferrando que «l'origen d'aquella praxi s'ha d'atribuir a l'autor de la revisió lingüística i estilística del LF de 1367» (*Llibre dels feits*, p. 39). I s'hi citen dins de l'ampli i ric cercle cancelleresc, possibles figures per a la tasca revisora, destacant Bernat Descoll dins d'un elenc de nou noms, que caldria anar descartant si no mostren la insòlita predilecció pel pronom de datiu *lurs / lus* de l'anònim (p. 40), com esdevé amb Jaume Conesa potser el principal aspirant a ser l'anònim corrector. Ja que Ferrando considera aquest tret una de les pistes per a identificar l'autor de la revisió ordenada pel Cerimoniós en 1367, que esdevindria la còpia institucional (ms. C).

D'altra part, però en relació amb aquest apunt, cal rellevar el rigor en la transmissió dels textos antics, les arrels del qual caldria orientar cap a l'afany dels humanistes italians envers l'Antiguitat. Rigor que es constata en un destacat membre de la Cancelleria Reial, Ferrer Sayol, qui fou nomenat protonotari de la reina Lionor ja en 1356, un any després de la institució del protonotariat. Sayol «parastre, des de 1364, del màxim autor literari del moment, Bernat Metge», arran del proemi a la seva traducció del *De Agricultura* de Pal·ladi, tot just iniciada en 1380, sembla que va ser pioner a expressar aquella exigència rigorosa en els textos i en les còpies. I malgrat que, paradoxalment i precisament, ens ha arribat molt maldestra la seva versió catalana de l'obra llatina, aquell text proemial mostra una cultura de nivell considerable i una sensibilitat humanística que, en unes poques línies plenes del sentit que aleshores sols s'estava anunciant, li fa acabar excusant-se per no haver pogut trobar correspondències més exactes quant a lèxic agrari i, sobretot, demana tota la cura en els *trellats* futurs del seu treball per tal d'evitar errors, «e açò per caritat de Déu, e dilecció de la cosa

pública».¹ Convé afegir que, d'acord amb la tirada provinent de la pruija estilística cancelleresca i potser com a reflex de les noves consignes lingüístiques emanades de la Cancelleria, al llarg dels 3 escassos folis que ocupa el manuscrit d'aquest pròleg a la traducció de l'obra de Pal·ladi, n'hi ha 5 freqüències del *llur*, però no n'hi ha cap de l'ús del pronom datiu peculiar del ms. C; com tampoc al proemi del *Llibre de Fortuna e Prudència* de Metge (1381), bé que conté força ocurrencies de *lur* (14).

I si aquell moment de finals del segle XIV, als inicis i a l'origen de la primeríssima bufada humanística a la península, és apassionant per l'altura que -partint ja d'aquesta mateixa crònica arran de la cura per la llengua- aniran assolint els textos que en el marge d'un segle faran brillar la llengua catalana, l'ànim per a seguir-hi investigant se'ns ha manifestat ben clarament en les últimes incògnites obertes. Així com també l'estímul filològic se'ns ha fet ben palès en un model: tot just el llibre que estem ressenyant.

¹ Hi ha també una versió en aragonès, així mateix poc hàbil formalment. La versió catalana es conserva en un manuscrit, de finals del segle xv o principis del xvi, en el Fons Serrano Morales de la Biblioteca de l'Ajuntament de València.